

Eugeniusz Mironowicz
(Białystok)

Białoruska mniejszość narodowa w II Rzeczypospolitej w historiografii polskiej

Według szacunków prof. Jerzego Tomaszewskiego w Polsce na pocz. lat 30. mieszkało 1 954 tys. Białorusinów i stanowili oni 6,1 proc. ludności kraju. Był to jednocześnie poważny problem polityczny w państwie, który się ją rzeczy znalazł odpowiednie odzwierciedlenie w aktach instytucji państwowych, szczególnie takich, jak Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Spraw Wojskowych, a także w aktach partii politycznych, organizacji społecznych, religijnych, archiwach prywatnych.

Pierwsze opracowania na temat społeczności białoruskiej w latach 1918-1939 były udziałem ludzi będących w centrum ówczesnego życia politycznego, często mających wpływ na przebieg wydarzeń, kreujących sytuację polityczną lub przynajmniej będących jej bezpośrednimi świadkami. W pierwszym rządzie należy wymienić Leona Wasilewskiego¹, Tadeusza Hołówkę², Mieczysława Niedziałkowskiego³, Konstantego Srokowskiego⁴, Stanisława Grabskiego⁵.

1 L. Wasilewski, *Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 1925; tenże, *Zagadnienia polskiej polityki narodowościowej*, „Droga”, 1923, nr 4; tenże, *Białoruś i ruch białoruski*, „Przegląd Współczesny”, 1924, t. 9; tenże, *Białorusini*, „Świat i Życie”, 1933, t. 1.

2 T. Hołówko, *Kwestia narodowościowa*, Warszawa 1922.

3 M. Niedziałkowski, *Ustawy tzw. kresowe*, „Palestra”, 1925, nr 2, s. 112-128.

4 K. Srokowski, *Sprawa narodowościowa na Kresach Wschodnich*, Kraków 1924.

5 S. Grabski, *Szkoła na Kresach Wschodnich*, „Oświata Polska”, 1926, nr 3; tenże, *Zagadnienia polityki narodowo-państwowej*, Warszawa 1935.

Relatywnie rzecz biorąc problem białoruski w II Rzeczypospolitej nie cieszył się jednak w okresie międzywojennym dużym zainteresowaniem środowisk naukowych. Do wyjątków należą opracowania historii Białorusinów Stanisława Ełskiego-Łaniewskiego⁶ i Seweryna Wystoucha⁷. Częściej natomiast Białorusini przedstawiani byli jako groźne dla państwa zjawisko polityczne. Książka kanonika W. Borodzicza pt. *Kresy polskie w niebezpieczeństwie*⁸ lub Franciszka Oskierki (występującego pod pseudonimem M. Murdelio) pt. *Sęp nam wyjada nie serca lecz mózgi*⁹ były historyczną reakcją na samo istnienie Białorusinów w państwie polskim. Franciszek Oskierka, przedstawiając dzieje tej części Europy od prehistorii po czasy nam współczesne, udowodnił, że Białorusinów nigdy nie było i są oni wymysłem carskiej i bolszewickiej propagandy oraz niewłaściwych reakcji rządów polskich na tę propagandę. Bardziej racjonalnymi argumentami mówiącymi o konieczności prowadzenia asymilacyjnej polityki wobec Białorusinów posługiwali się działacze narodowi — Stanisław Stroński¹⁰ i Władysław Studnicki¹¹.

Wiele uwagi w polskiej przedwojennej historiografii poświęcono konfliktom religijnym w województwach wschodnich. W tym kontekście problem białoruski stanowił nieodłączną część opisywanych zjawisk¹².

Zarówno dokumenty sporządzone przez administrację centralną i terenową, służby policyjne i informacji wojskowej, jak i publikowane przez polską prasę kresową rozważania znanych polityków i działaczy, stanowią bogatą bazę, w oparciu o którą mogły być prowadzone badania w okresie powojennym.

Oprócz źródeł sporządzonych przez stronę polską na temat mniejszości białoruskiej, ogromny zasób informacji dostarcza dorobek pisarski samych Białorusinów. Jak wynika z badań Jerzego Traczuka, w okresie międzywojennym środowiska białoruskie wydawały około 300 tytułów różnych czasopism oraz kilkaset tytułów książkowych¹³. Ich treść odzwierciedlała stan ducha nie tylko autorów, lecz również znacznej części środowisk białoruskich. Literatura ta stanowiła jakby drugą część prawdy o badanym przedmiocie,

6 S. Ełski, *Sprawa białoruska*, Warszawa 1931.

7 S. Wystouch, *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska*, Wilno 1930; tenże, *Polacy, Białorusini-katolicy na terenie Wileńszczyzny*, Warszawa 1938; tenże, *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, Wilno 1933.

8 Ks. kan. W. Borodzicz, *Kresy polskie w niebezpieczeństwie*, Wilno 1930.

9 M. Murdelio, *Sęp nam wyjada nie serca lecz mózgi. Jak tworzyliśmy hurtki i do obrońców sprawy białoruskiej*, Wilno 1927.

10 S. Stroński, *Pierwsze dziesięć lat, 1918-1928*, Lwów 1928.

H W. Studnicki, *Kolonizacja i rozwój gospodarczy naszego wschodu*, Warszawa 1921; tenże, *W sprawie osadnictwa żołnierskiego na ziemiach wschodnich*, Warszawa 1922; tenże, *Polska polityka narodowościowa*, „Słowo”, 1923, nr 44.

12 S. Piotrowski, *Wojna religijna na Kresach*, Warszawa 1930.

13 J. Traczuk, *Prasa białoruska w II Rzeczypospolitej. Bibliografia*, [w:] *Studia polono-slavica-orientalia. Acta litteraria XIII*, Warszawa 1992.

jakim była mniejszość białoruska w II Rzeczypospolitej. Brak jest jednak śladów, by w polskiej historiografii lub chociażby publicystyce tego okresu uwzględniane były racje narodowe, polityczne, religijne przedstawiane np. w pracach Antoniego Łuckiewicza¹⁴ lub Adama Stankiewicza¹⁵. Argumentacja była w zasadzie jednostronna. Oddziaływanie białoruskiej bazy źródłowej na stronę polską było prawie żadne. Sporadycznie można tylko znaleźć ślady znajomości piśmiennictwa w języku białoruskim w pracach polskich historyków i publicystów. Przedwojenna historiografia stworzyła jedynie zewnętrzny obraz mniejszości białoruskiej, głównie na podstawie informacji przedstawiających fakty i zdarzenia, bez poszukiwania przyczyn. Ponadto zbyt często historiografia polska zdradzała tendencje służenia racjom politycznym państwa, wyrzekając się — być może mimowolnie — obiektywizmu niezbędnego w działalności naukowej. W przypadku Białorusinów często stosowano metodę przemilczania niektórych faktów, które nie sprzyjały umacnianiu tezy o „niehistorycznym narodzie”. Z lektury podręczników do nauki historii można było odnieść wrażenie, że Wielkie Księstwo Litewskie było krainą zamieszkałą przez Litwinów, ochrzczonych w końcu XIV w., a Chodkiewiczowie, Radziwiłłowie, Ogiński zawsze byli Polakami.

Większość tych uwag można odnieść również do podręczników powojennych, niezależnie od tego czy powstały one przed czy po 1989 r.

W zasadzie trudno mówić o mniejszości białoruskiej w II Rzeczypospolitej jako o temacie badawczym w historiografii polskiej do lat 60. Drukowane wcześniej — w latach 50. — w różnych czasopismach materiały poświęcone białoruskiemu ruchowi komunistycznemu miały bardziej propagandowy charakter i powstawały głównie na bazie opracowań historyków radzieckich. Była to raczej wizja dziejów nakreślona przez panującą wówczas elitę radziecką, niż ich opis przy pomocy naukowych metod badawczych.

Na pocz. lat 60. pojawiło się kilka prac, które przywracały tematykę białoruską w II Rzeczypospolitej do polskich ośrodków naukowych. Praca J. Tomaszewskiego o Polesiu, przedstawiająca stosunki społeczno-ekonomiczne tam panujące, bez wątpienia w o wiele większym stopniu tłumaczyła przyczyny istniejącego stanu świadomości narodowej oraz popularności komunizmu wśród chłopów białoruskich niż dziesiątki referatów poświęconych Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi i „walce klasowej”¹⁶. Kolejną ważną pracą była książka Józefa Lewandowskiego opisująca politykę piłsudczyków wobec Białorusinów i Litwinów¹⁷. W 1967 r. prof. J. Tomaszewski do-

14 A. Łuckiewicz, *Okupacja polska na Białorusi*, Wilno 1920; tenże, *Za dwacćcać piac hadou (1903-1928)*, Wilnia 1928.

15 A. Stankiewicz, *Da historyi biełaruskaha palitycznaha wyzwalenńnia*, Wilnia 1934; tenże, *Biełaruski chryścijański ruch*, Wilnia 1939.

16 J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963.

17 J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego*, Warszawa 1962.

konał próby ustalenia faktycznej liczby Białorusinów w II Rzeczypospolitej¹⁸. Okazało się, że było ich dwukrotnie więcej niż wynikałoby to z danych otrzymanych na podstawie spisu w 1931 r.

W latach 60. prace badawcze nad określeniem świadomości narodowej Białorusinów w II Rzeczypospolitej rozpoczął Włodzimierz Pawluczuk, socjolog pochodzący ze środowisk białoruskich Białostoczczyzny. Opublikowane wyniki jego badań przerażyły ówczesnych działaczy białoruskich z Białostoczczyzny¹⁹. Zdaniem W. Pawluczuka, aktywność polityczna Białorusinów miała wiele cech charakterystycznych dla ruchów religijnych i była wyrazem frustracji spowodowanej sytuacją polityczną i ekonomiczną oraz kryzysem tradycyjnych wartości typowych dla środowisk chłopskich. Teoria ta była jednocześnie profanacją marksistowskiej interpretacji dziejów określanej do tychczas jako „walka klas”.

W tym okresie pojawiły się pierwsze, oparte na naukowych przesłankach prace na temat białoruskiego ruchu komunistycznego. Ich autorka, Aleksandra Bergman, uczestniczka tego ruchu, potrafiła pisać nie tylko z szacunkiem o organizacji, z którą w młodości wiązała swoje nadzieje, lecz również z pełnym krytycyzmem i obiektywizmem²⁰. Monograficzne opracowanie tej autorki poświęcone Bronisławowi Taraszkiewiczowi było w zasadzie przedstawieniem nie tylko losów jednego człowieka, lecz tej klasy białoruskich polityków, którzy będąc obywatelami polskimi, w poszukiwaniu najlepszego sposobu przetrwania dla Białorusinów zmuszeni byli do ciągłego wyboru mniejszego zła.

Prawdziwy renesans zainteresowania środowisk naukowych problemami mniejszości narodowych nastąpił w latach 80. Oprócz nowych prac dobrze znanych autorów, takich jak prof. J. Tomaszewski²¹ i A. Bergman²², pojawiły się różne opracowania w kilku ośrodkach naukowych kraju. Jan Jurkiewicz charakteryzując polską myśl polityczną na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922 przedstawił także szanse Białorusinów na niepodległość w istniejących wówczas realiach politycznych i społecznych²³. W II poł. lat 80. pojawiły się pierwsze artykuły Krystyny Gomółki omawiające stosunek polskich

18 J. Tomaszewski, *Robotnicy Białorusini w latach 1919-1939 w Polsce*, [w:] „Acta Baltico-Slavica”, 1967.

19 W. Pawluczuk, *Procesy dezintegracyjne w prawosławnych społecznościach wiejskich*, „Wiś Współczesna”, 1967, nr 5; tenże, *Białorusini jako grupa etniczna*, „Studia Socjologiczne”, 1968, nr 2; tenże, *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*, Warszawa 1972.

20 A. Bergman, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi*, „Rocznik Białostocki”, 1967, t. VII; tenże, *Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu*, Warszawa 1977.

21 J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985; tenże, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985.

22 A. Bergman, *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984.

23 J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922*, Poznań 1983.

polityków i ugrupowań politycznych do kwestii białoruskiej w okresie walki o kształt państwa polskiego po I wojnie światowej²⁴. Sprawom białoruskim w II Rzeczypospolitej była poświęcona praca doktorska i habilitacyjna K. Gomółki²⁵.

W latach 80. ukształtowała się dość liczna — jak na mniejszość narodową — grupa historyków białoruskich mieszkających w Polsce. Wprawdzie nikt z tego środowiska nie skoncentrował się na badaniach okresu międzywojennego, jednakże w czasopiśmie naukowych poświęconych sprawom białoruskim ukazało się kilka publikacji poświęconych tej problematyce w II Rzeczypospolitej, których autorami byli polscy Białorusini.

Na uwagę zasługują również badania socjologiczne nad stanem świadomości narodowej Białorusinów w okresie międzywojennym prowadzone przez prof. Andrzeja Sadowskiego z Białegostoku. Chociaż dotyczą one obszaru Białostoczczyzny, dają jednak wyobrażenie o procesach, które w jakimś stopniu obejmowały całą zachodnią Białoruś²⁶.

Temat *Białorusini w II Rzeczypospolitej* był wielokrotnie dyskutowany na konferencjach naukowych, licznie organizowanych zwłaszcza na przełomie lat 80. i 90. Plon prac tych konferencji publikowany był w formie oddzielnych wydań książkowych²⁷.

24 K. Gomółka, *Ignacy Paderewski wobec kwestii białoruskiej w okresie konferencji wersalskiej*, [w:] *Studia i szkice z dziejów najnowszych*, Warszawa 1987; teje, *Józef Piłsudski wobec kwestii białoruskiej a wschodnia granica Polski w latach 1918-1922*, [w:] *Narodziny Polski niepodległej. Wizje - Realia - Opinie*, Warszawa 1988; teje, *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918-1922*, Warszawa 1989.

25 K. Gomółka, *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Ekonomia”, Gdańsk 1992, nr 31; teje, *Między Polską a Rosją. Białorusini w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918-1922*, Warszawa 1994.

26 A. Sadowski, *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków 1991.

27 Do najwartościowszych należą zbiory referatów zawarte w książkach: *Colloquium narodów*, Łódź 1987; *Polska - Polacy - mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, Wrocław - Warszawa - Kraków 1992; *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, Warszawa 1995.